

ÇOKLU KRİZLER ÇAĞINDA: İNSANİ KALKINMA VE EŞİTLİK

Hicran Atatanır¹

IN THE ERA OF POLYCRISES: HUMAN DEVELOPMENT AND EQUALITY

Abstract

In today's world, exacerbating poverty, rising militarism and deepening inequalities are driving social relations away from the basis of justice, citizenship and welfare and dragging them into the grip of unemployment, uncertainty and precarity. In our age, where the individual-state relationship is gradually transforming into a poor individual-social welfare state relationship, there are multiple crises in a series of areas ranging from education to health, employment to housing, tax practices to social security. In the face of global developments such as pandemics, climate change and mass migration, criticisms are rising that states are gradually moving away from being an effective means of realising human rights and freedoms. But, life is a whole and the whole must be able to maintain its resilience in the face of crises with all its components. This is possible through social policies based on human development and equality. In this framework, our study aims to address the era of multiple crises through the lens of inequalities and with a sociopolitical approach in Türkiye. In this country, where the severe economic crisis is accompanied by a deepening of many intersecting dilemmas on the basis of justice, citizenship and welfare, people's "resilience" against social injustice is under clear and imminent threat. Considering that social resilience is a composite of individual resilience, the ability of people to maintain their ability to recover, grow and adapt after all kinds of adversity and hardship is of great and close concern to society. Problems in common denominators such as human rights, fair income distribution and sustainability, as well as the pains of the failure to transition to a democratic state of law, are characterised by variables that suppress the sowing of strong seeds for human development and equality in Türkiye. Poverty and persistent inequalities, ossified under the shadow of clientalism and nepotism, distances the public sphere from the basis of justice, citizenship and welfare, and leads to the expansion of the precariousnesspincer. This creates a political dilemma that reduces social policy to a social welfare state at the centre and social welfare municipalism at the local level. One of the ways to break this dilemma by investing in social resilience without compromising rights and freedoms is through policies based on a multiple struggle against inequalities. It is necessary to overcome the praxis that makes poverty absolute, inequalities sustainable, injustices taken for granted and informal citizenship expanded through the culture of favour and obedience, on the basis of human-oriented justice, citizen and welfare relations.

Keywords: Polycrises, Human Development, Equality, Social Policy, Resilience.

¹ Doç. Dr. Hicran Atatanır, Sosyal Güvenlik Kurumu; Social Security Institution, hatatanir@gmail.com , orchid: [0000-0002-0938-4245](https://orcid.org/0000-0002-0938-4245) , Sosyal Güvenlik Kurumu

Özet

Günümüz dünyasında şiddetlenen yoksulluk, yükselen militarizm ve derinleşen eşitsizlikler toplumsal ilişkileri adalet, yurttaşlık ve refah temelinden uzaklaştırarak işsizlik, belirsizlik ve güvencesizlik kısı kacına sürüklemektedir. Birey-devlet ilişkisinin giderek yoksul birey-sosyal yardım devleti ilişkisine dönüştüğü çağımızda eğitimden sağlığa, istihdamdan konuta, vergi uygulamalarından sosyal güvenliğe uzanan bir dizi alanda çoklu kriz yaşanmaktadır. Pandemi, iklim değışikliği ve kitlesel göç gibi küresel gelişmeler karşısında devletlerin insan hak ve özgürlüklerini gerçekleştirmenin etkili bir aracı olmaktan giderek uzaklaştığı eleştirileri yükselmektedir. Oysa yaşam bir bütündür ve bütünün tüm bileşenleri ile krizler karşısında dayanıklılığını koruyabilmesi gereklidir. Bu ise insani kalkınmayı ve eşitliği esas alan sosyal politikalarla mümkündür. Bu çerçevede çalışmamız çoklu krizler çağını eşitsizlikler merceğinde ve sosyopolitik bir yaklaşımla Türkiye özelinde ele almayı amaçlamaktadır. Yaşanan ağır ekonomik krize adalet, yurttaşlık ve refah temelinde kesışen pek çok açmazın derinleşerek eşlik ettiğı Türkiye’de insanların sosyal adaletsizliğe karşı “dayanıklılığı” açık ve yakın tehdit altındadır. Sosyal dayanıklılığın bireysel dayanıklılıkların bir bileşkesi olduğı göz önüne alınacak olursa insanların her türlü olumsuzluk ve zorluğun ardından iyileşme, büyüme ve uyum sağlama yeteneklerini koruyabilmesi, toplumu çok ve yakından ilgilendirmektedir. İnsan hakları, adil gelir dağılımı ve sürdürülebilirlik gibi ortak paydalarda yaşanan sorunların yanı sıra demokratik hukuk devletine geçilememesinin sancıları, Türkiye’de insani kalkınma ve eşitlik için güçlü tohumlar atılmasını baskılayan değışkenlerle karakterizedir. Klientalizm ve nepotizm gölgesinde kemikleşen yoksulluk ve kalıcı eşitsizlikler kamusal alanı adalet, yurttaşlık ve refah temelinden uzaklaştırarak güvencesizlik kısı kacının genişlemesine yol açmaktadır. Bu ise sosyal politikayı merkezde sosyal yardım devletine, yerelde sosyal yardım belediyciliğine indirgeyen siyasi bir açmaz yaratmaktadır. Bu açmazı hak ve özgürlüklerden taviz vermeden, sosyal dayanıklılığa yatırım yaparak kırmanın yollarından biri eşitsizliklerle çoklu mücadeleyi esas alan politikalardan geçmektedir. Yoksulluğı mutlak, eşitsizlikleri sürdürülebilir kılan lütuf-biat kültürüyle adaletsizlikleri kanıksanır, enformel yurttaşlığı genişler kılan praksi si insan odaklı adalet, yurttaş ve refah ilişkisi temelinde aşmak gerekmektedir.

Anahtar kelimeler: Çoklu Krizler, İnsani Kalkınma, Eşitlik, Sosyal Politika, Dayanıklılık.

Giriş

Küresel sistemdeki krizlerin insanlığın beklentilerini azaltacak düzeyde iç içe geçmiş, nedensel olarak birbiriyle bağlantılı, değışken doğası ‘küresel çoklu kriz’ kavramıyla tanımlanmaktadır

(Lawrence vd., 2024). Davos (2023)² toplantısına da damga vuran çoklu kriz kavramı dünyanın karşı karşıya olduğu eş zamanlı ve örtüşen krizlerle (pandemi, iklim değişikliği, enflasyon, Rusya'nın Ukrayna'ya açtığı savaş, demokratik işlevsizlik vb.) işaret ettiği çalkantılı geleceği açıklamanın bir yolu olarak belirlemektedir (Serhan, 2023). Yaşanan krizlerin eş zamanlılığı ve nedensel ilişki içinde olması bu süreci izole değil bir bütün olarak anlama ve çözümleme gereği doğurmaktadır. Krizlerin 'özneleri' ve 'nesneleri' arasındaki hiyerarşik güç ilişkisi ve bu ilişkinin dinamikleri sadece toplumları değil ekoloji ve ekonomiyi de dönüştürmektedir. İnsan yaşamı ve doğal kaynaklar üzerinde sermaye tabanlı küçük bir azınlık tarafından verilen siyasi kararlar toplumları ve üzerinde yaşadığı gezegeni çok yönlü etkileyerek “oligarşik bir toplum düzeni” yaratmaktadır (Sanders, 2023).

Kapitalist üretim, sermaye tabanlı düzenleme ve hegemonya yaşadığımız çağda sağlığı, sosyal refahı, iklimi, doğayı, insanın bugünkü ve gelecekteki varlığını krizlerle birlikte ele alma gereği uyandırmaktadır. Krizlerin çokluğu, eş anlılığı ve kesişimselliği sosyal dayanıklılığı azaltırken yerine neyi, nasıl koymak gerektiği sorusunun cevabı giderek genişlemekte ve çok katmanlı bir direnç gereksinimini işaret etmektedir. Nitekim kamusal yaşamı çevreleyen eşitsizlikler ve bu eşitsizlikleri süregelen kılan tarihsel dinamikler yaşanan krizlerin kalıcı stresler yaratarak birikmesinde etkili olmaktadır (Brecher, 2024). Bu nedenle çalışmamız, krizlerin kalıcı stres yaratmasında kamusal hizmetlerin eşitsizlikler üzerine kurulu bir işleyişle ortaya ne koyduğuna ve bunun bireysel dayanıklılık üzerinde bıraktığı izlere odaklanmaktadır. Bireysel ve toplumsal dayanıklılık arasındaki etkileşimin karmaşık ve çok yönlü doğasını çözümlemek sınırlarımızı aşıyor olsa da bu alanın desteklendiğini işaret eden temel veriler olarak insani kalkınma-eşitlik göstergelerini esas alan çalışmamız dayanıklılık kavramını; bireyden kamusal alana uzanan sosyal, kurumsal ve ekonomik kaynakların adil paylaşımı ile çoğalan bir kolektif dirençlilik hali olarak tanımlamaktadır.

Türkiye özelinde stresin birikerek neredeyse kemikleştiği kriz katmanını adalet, yurttaşlık ve refah olguları temelinde kalıcılışıma eğilimi gösteren eşitsizlik birikimi oluşturmaktadır. Kriz karşısında iyi olma halini/dayanıklılığı korumak kuşkusuz iradenin özerkliği ile özgür eylemin varlığından bağımsız değildir. Özerk iradenin ve özgür eylemselliğin aşamayacağı kriz elbette yoktur. Ancak kamusal hizmetlerin sınırlılığı ile bireysel dayanıklılığın desteklenmek yerine baskı altına alındığı toplumlarda krize hazır olma, kriz ortamına dayanma ve oradan sağ çıkma konularındaki kolektif kapasite de aşınmaktadır (Aldrich vd., 2024). Kriz kavramının karşısına ‘iyi olma halini’ koyduğumuzda ise toplum tarafından adaletle paylaşılan kamusal, kurumsal ve ekonomik kaynakları sosyal dayanıklılığın ve kolektif direncin başlangıç noktaları kabul etmek gerekmektedir. Çünkü “iyilik hali” bireysel düzeyde iyi oluşun yanı sıra yaşam doyumu, sosyoekonomik durum ve eşitlik gibi konuları da kapsayan ve krizler karşısında kamusal doku içinde şekillenen yaşamsal bir dinamiği oluşturur (Özden vd. 2017:91). Hatta öyle ki; toplumsal

² World Economic Forum (WEF) Annual Meeting in Davos, 16-20 January 2023, Switzerland.

düzeyde halimizin ‘iyi’ olup olmadığına dair yapılan eleştirilerle özeleştirisinin gücü geleceğin toplumunu bugünden canlandıran işaret fişekleri olarak kabul edilebilir (Thompson, 2015).

Özellikle ekonomik eşitsizliklerin araçsallaştırılmasıyla politik bir tüketim nesnesi haline getirilen insanı edilgen kılan adaletsizlik ve yoksulluk insanlık tarihi kadar eskidir (Jütte, 2011). Bugün Türkiye’de sosyal yardımlara indirgenen sosyopolitik daralmanın kökleri, hak ve özgürlük mücadelesinden bağımsız bir düzenin eseri değildir. Öyle ki bu düzen eğitim, sağlık, istihdam, konut, vergi ve sosyal güvenlik gibi tüm toplumu ilgilendiren kamusal hizmetlerde hak temelinden uzaklaşan politikalarla karakterizedir. Değişen elbette sadece veriler değildir; bir toplumun kendisidir. Toplumsal düzeyde ‘iyinin’ ne olduğu, sorunun kime, kim tarafından, ne zaman ve neden sorulduğuna göre değişen bir akışkanlığa sahip haldedir. Bu akışkanlıkta yaşamı nasıl kavradığımızla nasıl yaşamlar sürdürdüğümüz arasındaki ilişkiyi okumak, origami sanatında olduğu gibi kıvrılma ve açılmalarla oluşan çizgiyi izlemekle mümkündür (Deleuze, 2006; May, 2017).

Adalet, yurttaşlık ve refah kavramları bu çizgiyi izlemenin yanı sıra takip edilen istikamet in insani kalkınma ve eşitlikle olan özdeşliğini kurmanın kavşak noktaları kabul edilebilir. Bu bağlamda çalışmada eşitsizliklerin kamusal hizmetler aracılığıyla neden yeniden üretildiği ile bunun sosyopolitik yansımalarının ne olduğuna dair bir yaklaşım ortaya konduktan sonra insani kalkınma-eşitlik ilkelerine dayalı bir geleceğin hangi temeller üzerinde yükselebileceğine dair politik bir çerçeve çizilmeye çalışılmıştır. Adaletten, yurttaşlık bilincinden ve refahtan beslenen kollektif direncin çoklu krizler çağından en az hasarla çıkmanın teminatını temsil ettiği düşüncesi, bu çerçeveye şekil veren temel tezi oluşturmaktadır. Daha yalın ifadeyle Castro’nun (2020); “bazı insanlar varlıklı olsun diye neden diğerleri yoksul olmak zorunda” sorusuna çoklu krizler çağında farklı bir cevap aramanın zamanıdır: milyonlarca insanın yoksulluğu birilerini zengin etmeye devam etmek zorunda mı?

1. Neden Eşitsizlik?

Karayipler’de Kristof Kolomb, Meksika’da Hernán Cortes, Peru’da Francisco Pizarro ve Afrika’nın farklı bölgelerinde António Salazar önderliğinde yazılan yağmacılık tarihi boyunca işgalci ülkelerin rezervlerini katlayarak benzersiz bir ticaret hacmi yarattıklarını bilmek, eşitsizlikleri açıklamak için yeterli değildir (Hickel, 2023, Luraghi, 2011). Milyonlarca insan modern ekonomik sistemin dışında oldukları için değil; tam da bu sistemin ekonomik-politik kurumlarının içine çekildikleri bir süreçte, liberal kapitalizmin yükselen altın çağında yaşamını kaybetmiştir (Davis, 2001). Soykırım, kültürlerin yıkımı ve uygarlıkların talanı olarak nitelendirilen bu sermaye birikim sürecinin madenlerde zorla çalıştırılan insanlarla bıraktığı sınıfsal miras, sömürgecilik tarihinin bugün de biçim ve yöntem değiştirerek yazılmaya devam edilmesinin temel nedenleri arasındadır (Luraghi, 2011).

Afrika, Asya ve Latin Amerika’da kaynaklar ve emek gücü yağmalanmamış ve bu bölgelerdeki ülkeler Avrupa’nın sanayi mallarını almaya ve ellerindeki hammaddeyi satmaya zorlanmamış olsa; dünyadaki gelir ve servet eşitsizliğinin bugünkü boyutlara ulaşamayacağı ve bu ülkelerin de Avrupa ülkeleri gibi kalkınabileceği aşıkardır (Hickel, 2023:102). Ancak Deleuze’ün (2000) ifadesiyle “oluş çizgisi” bizi devasa ölçekte insan emeğinin ve hammadde sömürsünün gerçekleştiği bir dünyaya taşımıştır. Öyleki küresel salgın koşullarında G20 ülkeleri dünyanın en yoksul ülkelerinden her gün 136 milyon dolar borç geri ödemesi almış ve bu yoksul ülkeler, pandeminin başlangıcından beri sağlık hizmetlerine ayırdıkları bütçenin dört katı kadar dış borç ödemesi (113 milyar dolar) gerçekleştirmiştir (Oxfam, 2022). Oysa G20 ülkeleri 2022 yılında dünyadaki servetin yüzde 89’una, yani yaklaşık 10 trilyon dolara ev sahipliği yapmıştır (Oxfam, 2023). Küresel düzeyde ‘neden eşitsizlik’ sorusunun bir cevabı olarak bu ‘yeni sömürgecilik’ uluslararası sermaye önderliğinde ve prekaryanın omuzlarında yükselen neoliberal ilişkilerle varlığını bugün de korumaktadır (Eckert, 2023).

Çoklu krizlerin tarihsel materyalist temeli kuşkusuz bu çerçeve ile sınırlı değildir. Keynesyen ekonomi modeline dayanan sermaye birikim sürecinin 60’lı yıllardan itibaren çözülme sinyalleri vermesiyle işsizliğin ve enflasyonun çoğu ülkede yükselme eğilimine girmesi, küresel ‘stagflasyon’ evresini kaçınılmaz hale getirmiş ve bu evrede savunulan neoliberal politikalar devletin eğitim ve sağlık dâhil olmak üzere pek çok kamusal hizmet alanından elini çekmesi ve özelleştirmeler yoluyla bu alanları sermayeye açmasına zemin oluşturmuştur (Harvey, 2015:10-20). Kısaca sanayi devriminden bu yana devlet, üretim araçlarının mülkiyetine sahip olanların lehine ve emeklerinden başka satacak hiçbir şeyi olmayanların aleyhine çalışır hale getirilmiştir (Laski, 2020: 88). Neoliberalizm hegemonik bir paradigma hâline gelirken kitlelerin rızasının nasıl alındığı halen tartışılmakta olsa da *oluş* çizgisini takip ettiğimizde karşımıza çıkan tablo; ekonominin istikrarsızlaştırılması, uluslararası kuruluşlara artan mali bağımlılık, kamusal hizmetlerin özelleştirilmesi ve devletin sosyal hizmet alanlarından fiilen çekilmesi olmuştur. Sovyetlerin dağılması ve sosyalist rejimlerin yıkılmasının ardından birçok ülkede yoksulluğu ve eşitsizliği kalıcı hale getirecek ölçüde sosyal güvenlik sistemlerinin çökmesi, bu tablonun ortaya çıkması üzerindeki etkileri yadsınamayacak gelişmelerdir (Beetham, 2014:197). Sosyal güven ve dengenin dayanıklılığın iki temel unsuru olduğu hatırlanacak olursa, krizler karşısında sosyal dayanıklılığın nasıl güçlendirileceği sorusunun da bu gelişmelerin sonuçlarından biri olduğu görülecektir (Leykin vd., 2016).

‘Neden eşitsizlik’ sorusunu ‘neden olmasın’ ifadesiyle özetlenebilecek bir gelir dağılımı uçurumuyla yanıtlayan neoliberal politikaların, yaşama ve düşünme biçimlerini tüketim odağında yeniden ve yeniden üretme pratiğine dayalı işleyişi, sadece ekonomi politik bir program olmayıp, toplumsal ilişkileri ve refahın paylaşımını kökten değiştiren dinamikler barındırmaktadır. Sosyal adaleti temel alan ulusal refah devletinin tartışmaya açılmasının ardından sosyal hakların daraltılması; yoksulluk, gelir adaletsizliği, istihdam kaybı ve sosyal

güvencesizlik gibi sorunların derinleşmesi doğal olarak, bu ‘yaratıcı yıkımın’ temelde kime ve neye hizmet ettiği sorusunu gündeme getirmiştir (Schumpeter, 2020). İş bölümleri, insan ilişkileri, sosyal politikalar, yaşam biçimleri, düşünce şekilleri, aile yapıları, bağılıklar ve en derin alışkanlıklar yaratıcı yıkımdan payını alırken, eşitsizlikleri meşrulaştırma arayışını özetleyen “kaçınılmaz olarak kaybedenler olacaktır” anlayışı insanın yaşama ve anlama şekliyle bütünleşik hale gelmiştir (Polanyi, 2021). Zayıfı güçlünün insafına terk eden bu anlayışın bir yaşam pratiğine dönüşmesinin birey-devlet ilişkisindeki tezahürü ise güçlünün zayıfı görece koruduğu ve fakat buna karşılık zayıftan itaat beklediği bir lütuf-biat kültürüne evrilmiştir ki Türkiye’de asgari ücrete ve emekli aylığına zam ‘bekleyen’ kitlenin inşası ve ‘beklenti’ içinde olma hali bu kültürün yansımaları olarak kabul edilebilir.

Diğer yandan küresel ölçekte artan göç hareketliliği ve göçmen karşıtı söylem özelinde yükselen aşırı sağ ekonomi başta olmak üzere yaşanan krizlerin müsebbibi olarak göçmenleri işaret etmektedir. Gobineau’nun (2021) ırkların eşitsizliğini savunduğu yerden ne kadar ileri gidildiği, varlığı eşitsizliklerin korunmasına bağlı olan ırkçılık gibi sosyal hastalıklarla nasıl mücadele edildiğiyle yakından ilgilidir. Irkçılığın bir ayrımcılık temeli olarak eşitsizliklerle kesişen kadim doğası; ‘bizden’ olmadığı sürece kaybedenin ‘kim’ olduğuyla pek ilgilenmeyen ve hatta bu kaybetme halini diğer ırklara özgüleyen bir inanç barındırır. İşsizlik ve yoksulluğa paralel olarak artan yabancı düşmanlığı ile militarizm bu inancın pekişmesinde etkili olurken, aşırı sağ partiler çeşitliliğe karşı hoşgörüsüzlük dilini anaakımlaştırma ve normalleştirme tehditlerine yenilerini eklemektedir (Mudde, 2022). Kurumlarıyla yerleşik bir gelenek oluşturamamış genç demokrasilerde bu tehditler iki farklı yoldan demokrasinin sonunu getirme riski de taşımaktadır: ilk olarak ırkçı partiler iktidara geldikten sonra seçimler başta olmak üzere demokratik kurumları askıya alabilir; ikinci olarak ise ırkçı hareketlerin iktidara gelmemesi adına demokrasiden taviz verilebilir ki yakın tarihe bakıldığında faşizmin ortaya çıkışının demokrasi yanlısı partilerin ekonomik krize çözüm üretememesi ile hız kazandığı görülür (Beetham, 2014:167-168). Çünkü kapitalist bir toplumda demokratik kurumlar, kapitalizmin temel çıktılarını, yani üretim araçlarının özel mülkiyetini içeren sınıf ilişkilerini yok etmeyecek biçimde işlev gördükleri sürece geçerli kabul edilirler (Laski, 2020: 116).

Hükümetlerin yaşanan krizler karşısında dayanıklılık yerine güvenlik politikalarına daha fazla kaynak ayırarak desteklediği militarizm akımı ve aşırı sağ bu inançtan beslenen, sömürgeleştirmeyi ve ekonomik eşitsizliği sürdürerek krizlerin faturasını ağır şekilde ‘kendinden olmayanlara’ kesen bir radikalleşme eğilimi içindedir (Beck vd., 2022). Metalaştırılan göçmen emeği, neoliberalizmle eşitsizlikler arasındaki katıksız bağın bir göstergesi olduğu gibi, göç veren ülkeleri yüksek faizle borçlandırmanın, mülksüzleştirmenin, su-tohum gibi müşterekleri özelleştirmenin, geri döndürülemez ölçekte doğalarını, doğal kaynaklarını ve geleceklerini tahrip etmenin de sonucudur (Hickel, 2023; Cray, 2023:80).

Kısaca eşitsizlikler geliri ve serveti kamusal alandan özel mülkiyet sahasına, yoksuldan zengine taşıyan mekanizmalarla yeniden ve yeniden kriz üretmeye devam etmektedir. Devletler üretim araçlarına sahip sınıfın isteklerine göre hareket ederek ve mülkiyet yasalarını onlara göre belirleyerek, azınlıkta olsalar dahi hukuk aracıyla bu sınıfı korumayı sürdürmektedirler (Laski, 2020:130; Sanders, 2023). Gelir dağılımında adaletsizliğin, yapısal ırkçılığın ve daralan sosyal haklarla eşitsizliğin şiddetlenmesinin; yoksulluk içinde yaşayan çocuklar, kadınlar, yaşlılar, engelliler ve tarihsel olarak dışlanmış baskı altındaki topluluklarda belirgin olmak üzere sosyal dayanıklılığa duyulan çok yönlü gereksinim bugün hiç olmadığı kadar derinleşmektedir.

2. Eşitsizliğin Sosyopolitik Yansımaları

Türkiye belirgin olarak yarım asırdır ‘küresel rekabette yerini alma’ hedefiyle sermayenin liberalizasyonuna dayanan, bu hedef doğrultusunda yabancı yatırımcılar lehine ulusal para piyasalarını ve satın alma gücünü zayıflatan bir ekonomi politikası izlemektedir. Stiglitz’in (2014) ‘dibe doğru yarış’ adını verdiği bu politika izlendiği hemen her ülkede gelir ve servet eşitsizlikleri açısından derin uçurumlar yaratmıştır. Buna karşılık yine yarım asırlık süreçte Türkiye’de hemen her siyasi parti adil ve eşitlikçi gelir dağılımı ile bu dağılıma dayalı bir ekonomi politikası vaadinde bulunarak, vergi ve kamu harcamalarını bu çerçevede modellediği parti programlarını ilan etmiştir. Geline aşamada ise Türkiye Cumhuriyeti yüzüncü yılına %127,2 seviyesine yükselmiş bir enflasyon oranı ile veda edilmiştir (ENAG, 2024).

Eşitsizliğin gelir dağılımı üzerinde olumsuz etkileri olduğu; bu etkilerin ekonomik istikrarı ve sürdürülebilir büyümeyi zayıflatma potansiyeli ile birlikte istenmeyen siyasi ve sosyal sonuçlara yol açabileceği kuşkusuz hükümetlerce de bilinmektedir (Clements vd., 2015). Sosyopolitik yansıma tam da bu noktada hükümetlerin olası sonuçları nasıl okuduğu ve aksiyon aldığıyla şekillenmektedir. Örneğin emeklilik yaşını yükseltme ya da kemer sıkma yönünde mali politikalar karşısında güçlü protestolar teklifin yürürlüğe girip girmemesinde belirleyici etki doğurarak kazanılmış hakların korunmasını ve güçlendirilmesini mümkün kılabilir.

Sosyal dayanıklılığın bugününü ve geleceğini yakından ilgilendiren bu kamuoyu refleksi, sadece hakların korunması ve geliştirilmesinin değil; eşitsizlikler yerine insani kalkınma ve eşitliğin kalıcılaştırılmasının da temel bileşendir. Meselenin ekonomik yönü eşitsizliklerin hem filizlendiği hem düşük ücretler ve yüksek enflasyonla gelir dağılımı adaletsizliğini daha da derinleştirdiği bir düzlemde çoklu krizlerin öznesini oluşturan varsıllar daha çok kazanırken nesnelerini oluşturan yoksulların çok daha az kazandığı bir açmazın içinde olunduğuna işaret etmektedir. Bu noktada paranın en çok ihtiyaç duyan ülkelere çıkıp en zenginlerin kasalarına aktığı işlevsiz bir sistem içinde yaşadığımızı belirten Mackenzie ve Sahay (2024); özel sektörün gelişmekte olan dünyaya verdiği 68 milyar dolar daha fazla faiz ve anapara geri ödemesi topladığını, borçlu ekonomiler alacaklılarına fahiş faiz ödemeleri yaptıkça yurt içinde sağlık,

eğitim ve altyapı harcamalarını kesmek zorunda kaldıklarını ve dünyanın en fakir ülkelerinin yarısının artık pandemi öncesinden daha fakir olduklarını ortaya koymaktadır. Bu tablo sosyal politikaların adalet, yurttaşlık ve refah ilişkisi temelinde değil ekonomik krizlerin gölgesinde şekillenmesinin, kapsam ve bütçesinin daralmasının ve sosyal dayanıklılığı aşındırmasının ekonomi politikası olarak kabul edilebilir (Urponen, 2015; Elsen, 2010).

Türkiye'de neoliberalizmin sosyal politikayı hak değil; yerel filantropizm (hayırseverlik) ile marine edilmiş ihtiyaç temelli yaklaşımla çevrelemesinde yaratılan sosyal yardım toplumunun etkisi yadsınamaz (Atatanır, 2024). Adalet, yurttaşlık ve refah ilişkisine yön veren etkisiyle bugün karşımızda müşteri-mürit kimlikleri üzerinden kontrol edilen tüketicilerden ve itaatkâr öznelere müteşekkil bir performans toplumu durmaktadır (Deleuze 2017; Chul Han 2019). Haklar ve inançlardan daha kapsayıcı şekilde yaşanan depresyonu “geç-modern insanın kendi olmak hususundaki başarısızlığının patolojik bir dışa vurumu” kabul eden Chul Han’ın (2019:22) altını çizdiği gibi kendi kaderini tayin eden değil; kaderi tayin edilen insanlar için “iyi bir hayat yaşama kaygısı, gitgide hayatta kalma kaygısına dönüşmüş durumdadır.” Bu kaygının toplumu disipline etmedeki rolünü anlamak için insanlık tarihi sayısız örnek barındırır. Oysa “olabilecek en kötü şey, mazide kalanın normalleşerek geri dönmesidir” (Standing, 2014:10) ki o da bugünün yükselen oligarşilerinde gördüğümüz gibi üzerinde etkili olduğu kişilerin itaati için başvurulmuş zorlayıcı otoritenin meşrulaştırılmasıdır (Laski, 2020:20).

Buna karşın elbette başka bir dünya mümkündür. Ortadan kaldırılmış bir yoksulluğu, aşımış eşitsizlikleri, doğayla ve birbiriyle barışık toplumları, mutlu çocukları ve özgürlüğü geleceğe taşımak; en savunmasız kesimlerin güçlendirilmesine odaklanan somut, bütünleşik, hedefe yönelik politika ve eylemler hak temelli bir yaklaşımla yaşama geçirilebilir. Krizler karşısında dayanıklı toplumların varlığı dün olduğu gibi bugün de insani kalkınma ve eşitliğe dayalı bir geleceğin inşasının temel harcıdır. Dünyada olduğu gibi Türkiye’de de eşitlik, adalet ve refah taleplerinde yükselen sesi sadece işitmek değil, örgütlemek ve güçlendirmek çoklu krizler karşısında toplumsal direncin korunmasında fark yaratabilir. Çünkü haklar ve özgürlükler ancak toplum örgütlü olarak harekete geçme kapasitesine ulaştığında gerçek anlam ve işlevine kavuşur (Standing, 2017:183).

Öyle ki artık; kalkınmayla ve “temiz nükleer enerji, yüksek işlemcili bilgisayarlar, otomasyon ve daha diğer birçok gelişmişlik alametiyle” yüzyıldır vaat edilen bolluk ve boş zamana kavuşulacağı tezi iflas etmiştir (Crary, 2023:72). Artı değer ülkeler ve yurttaşlar arasında adil şekilde dağılmadığı gibi, finansal krizlerde ve pandemi sürecinde de deneyimlendiği üzere işini ya da geçim kaynaklarını kaybeden insanlar bu kayıpla baş başa kalmakta ve hızla sistemin dışına itilmektedir. Krizlerin ortaya çıkması üzerinde bir sorumluluğu olmayan işçiler ve küçük işletmeler ise gelirlerindeki azalmayla ve yüksek işsizlikle boğuşmanın yanı sıra ödedikleri vergilerle aslında finans devlerini kurtarmaktadır (Stiglitz, 2014:116-117). Neoliberalizm,

serbest piyasa mitine bile aykırı şekilde; mali kayıplar vergi mükelleflerince karşılanırken, şirketlerin sadece risklerin getirilerini aldığı bir sistem ortaya çıkarmıştır (Stiglitz, 2014:251).

Kasanın kriz koşullarında dahi kazandığı bu sistemde kimlerin neleri kaybettiğini görmek başka bir dünya için rotayı nereye çevirmek gerektiği konusunda yol gösterici olabilir. Ang (2024) çoklu krizlerin mekanik-sömürgeci düşüncenin eski düzenine bağlı olanlar için felç edici; bağlı olmayanlar için ise kalkınma sürecine, çözüm kaynaklarına ve devletin rolüne dair bakış açısını tersine çeviren yeni paradigmalara kapısını aralayan "çoklu fırsatlar" (*polytunity*) sunarak ufuk açıcı olduğunu savunmaktadır. Krizlere neden olan endüstriyel-sömürgeci paradigmayı kavrayamamayı çoklu kriz söyleminin çıkmaza girmesinin temel nedeni kabul eden Ang (2024) yeni paradigma önerilerini; ' karmaşık sistemlere uyarlanabilir bir politik ekonomi', 'sömürgeci asimilasyona tabiiyet yerine eldekini kullanmak' ve 'hükümetler, serbest piyasalar ve emir-komuta ekonomileri arasında gidip gelmek yerine uyarlanabilir süreçler yönetmek' olarak sıralamaktadır. Laski'nin de (2020:91) belirttiği gibi toplumların temel yapısını hayatlarını nasıl kazandıkları oluşturur ve kazanımların toplumsal müştereklerle desteklenmesi 'çoklu krizleri' 'çoklu fırsatlara' dönüştürebilir.

3. İnsani Kalkınma ve Eşitliğe Dayalı Bir Geleceğin Temelleri

İnsanların insan onuruna yakışır hayatlar sürme olanaklarını korumak, erişilebilir kılmak ve ileriye taşımak olarak tanımlanabilecek insani kalkınma ve eşitlik kavramları ancak insan hak ve özgürlüklerinin bütünlüğü ve kullanılabilirliği içinde diyalektik bir işlev taşımaktadır (Sen, 2006: 107-112). Çoklu krizleri çoklu fırsatlara dönüştürerek insani kalkınmaya ve eşitliğe daha geniş bir kapı aralamanın yolu, sosyal dayanıklılığa daha fazla yatırım yapmaktan geçmektedir. Çoklu krizlerden geriye kalanın ne olduğu ve nasıl dönüşmesi gerektiğine dair tartışma çoklu fırsatların neler olabileceğine dair bugünden yarına ışık tutabilir. Bu fırsatları sosyopolitik yaklaşımla ele alırken Türkiye özelinde insani kalkınma ve eşitlikten bahsetmeyi güç kılan alanlardan başlamakta yarar olabilir. Bu nedenle takip eden başlıkta; eğitim, sağlık, istihdam, konut, vergi ve sosyal güvenlik başlıkları altında çoklu krizlerden arta kalanın ne olduğu ve olması gerektiği hak temelli bir perspektifle değerlendirilmeye çalışılmıştır. Deleuze'un (2000:35) ifade ettiği gibi çoklu (*krizler*) tekin (*eşitsizliğin*) olumlamasıdır, bu ise tekin ta kendisidir.

3.1. Eğitim

Eğitim hakkının geliştirilmesi ve hizmetlerinin yaygınlaştırılması; çocuk ölümlerinde azalma, ortalama yaşam süresinde artış, bazı hastalıklarda düşüş, mutlu olma eğiliminde yükseliş ve güçlenen zihin sağlığı gibi olumlu etkiler yaratmaktadır (BM, 2019:33-34). Araştırmalar kadınların genel sağlık hizmetlerine ek olarak eğitime erişimlerinin artmasının, ortalama insan ömrünün uzaması üzerinde belirleyici etkiye sahip olduğunu ortaya koymaktadır (Hickel,

2023:186). Bireyin tam potansiyeline ulaşmasında eşsiz bir rol oynayan eğitim hizmetlerinin toplumun tamamı için ve kamu yararı gözetilerek sunulması, eşitsizliklerle mücadelenin etkili yollarından biridir. Bu işleviyle eğitim, her bireyin insanca yaşama hakkına sahip olduğu bilgisini içselleştirmiş ve yaşam pratiğinin parçası haline getirmiş insanlardan oluşan dayanıklı toplumların bileşenleri arasındadır. Çünkü eşitlik esasen başka insanların da insanca yaşama hakkı olduğuna ve bu hakkın da savunulmaya değer olduğuna dair samimi bir düşüncenin praksisidir.

Eğitim hakkının kullanımı okuryazarlıkla bitmemekte; öğrenme süreci yaşam boyu olduğu gibi yaşam genişliği ve yaşam derinliğinde devam etmektedir (Aydın, 2023). Eğitimin burjuvazinin tekelinden kurtarılmasıyla tüm toplumsal sınıflarda yaygınlaştırılması ve belirli yaş aralığıyla sınırlandırılmaması eğitime eşit erişimde önem taşır (Akın, 2022:571). Pandemi sürecinde yoksul ülkelerdeki çocuklar yaklaşık dört ay eğitimden mahrum kalırken, zengin ülkelerdeki çocuklar için bu sürenin altı haftayla sınırlı kalabilmesi, eğitime eşit erişimde alınması gereken mesafeye dair bir gösterge olarak kabul edilmelidir (UNESCO vd., 2021). Öyle ki 258 milyon ilköğretim ve ortaokul çağındaki çocuk ve gencin okul dışında kaldığı pandemide düşük-orta gelirli ülkelerdeki tüm on yaşındaki çocukların yüzde 53'ü öğrenme yoksulluğu yaşadı ki bu gösterge de daha dayanıklı eğitim sistemlerine duyulan ihtiyaca işaret etmektedir (UNESCO vd. 2021).

Eğitim yoluyla daha eşit toplumlar yaratmaya dair evrensel arzu varlığını korusa da özellikle yüksek öğretimdeki genişlemenin/kitleselleşmenin bu arzuyu yaşama geçirme olanağını beraberinde getirip getirmediği sorusu güncelliğini korumaktadır (Marginson, 2016). Neoliberal yaklaşımın müşteri-öğrenci anlayışı ile muhafazakâr yaklaşımın mürit-öğrenci anlayışı, eğitimi piyasalaştırma ve bu yolla eşitsizlikleri içselleştiren toplumlar yaratmada eklektik olarak buluşmaktadır (Haenni, 2014). Bu buluşma eğitim yoluyla daha adil toplumlara ulaşarak insani kalkınma ve eşitliği mümkün kılmadığı gibi eşitsizlikleri ve bu eşitsizliklere dayalı krizleri gelecek nesillere aktarmaktadır. Normlarını karşılıklı özen, ilgi ve dayanışma odağında düzenlemeyen ve bu uğurda mücadele etmeyen toplumlar eşitliği yaşama geçirmede samimi kabul edilemeyeceği gibi yaşama akılcı ve insancıl şekilde yaklaşmayı öğretmeyen bir işleyiş de bir eğitim sistemi değil ancak bir çeşit terbiye aracı olarak kabul edilebilir (Apple, 2017). Kriz karşısında, ödediği bedel ne olursa olsun, itaatkâr öznelere kaybetmeyen bir düzende zengin daha çok zenginleşirken fakirin daha çok fakirleşmesi sürpriz bir son değildir. Bu nedenle itaat ilişkilerinin 'okullar' yoluyla yeniden ve yeniden üretilerek eşitsizliklerin daha da derinleşmesini önlemek; bu amaçla da öğrenciyi sınav sonuçları, öğretmenleri performans göstergeleri ve okul idarelerini ise kâr-zarar oranları üzerinden metalaştıran döngüyü kırmak gereklidir. Çünkü artık "öğrenciler kendilerini, bilgi tedariğiyle diploma dağıtan bir montaj hattında ilerlerken üzerlerine teori dökülen nesnelerden ibaretmiş gibi hissetmektedirler" (Ritzer, 2021:262).

Adalet, yurttaşlık ve refah ilişkisini esas alarak çağın gereksinimlerine uygun ve güncel teknolojiyi yakalayan altyapı yatırımları ile eğitimin toplumu dönüştürme potansiyelini açığa çıkarmak, temel öncelik olmak durumundadır. Bugünkü haliyle kârlılığa odaklanmış ticari bir faaliyet olarak değil; insani kalkınma ve eşitliğin tesisinde etkili ve erişilebilir bir insan hakkı olarak eğitim, yeni toplumsal gerçeklik içinde ve sosyal adalet temelinde yapılandırılmalıdır (Bregman, 2018; Eagleton, 2023). Öğrenciler için bir eğitim kurumu olmasının yanı sıra öğretmenler ve okul idaresi için işyerleri olan okullar; eşitlikçi ve demokratik toplumların kurucu değerlerinden biri olarak sosyal dayanıklılığın yapılandırılmasında eşit yurttaşlığa dayalı adil ve kapsayıcı eğitim sistemlerini erişilebilir ve işler kılarak işlev görür. Okulların toplumsal dirençliliği güçlendiren eğitim kurumları ve işyerleri olarak işlevselliğini arttırmak sosyal dayanıklılığın bir bileşeni kabul edilebilir.

3.2. Sağlık

İnsan yaşamını ve varlığını doğrudan etkileyen bir insan hakkı olarak sağlık, ekonomi politik yönü ile eşitlik kavramının vücut bulduğu bir kamu politikasıdır. Anne-bebek ölümleri, tedaviye erişememe, tedavi edilebilir hastalıklara bağlı ölümler, ilaç bedelinin ya da tedavi masraflarının karşılanmaması gibi sorunlar, sağlığın sosyal belirleyicileri olarak sıralanan yoksulluk, işsizlik, eğitim, savaş, ekolojik felaket ve toplumsal özgürlük gibi kriz alanlarıyla yakından ilgilidir. Sağlıkta eşitsizliğin ekonomik, sosyal, siyasal ve çevresel faktörlerle karşılıklı etkileşimi, bu eşitsizlik alanında dayanıklılık mücadelesini de anılan faktörler özelinde hem kaynağa hem sonuca odaklanan müdahalelerle ileri taşıma gereğini doğurmaktadır. Sağlıkta eşitlik için sosyal belirleyicilerin görünür ve izlenir kılınmasının taşıdığı öneme farklı yönleriyle ele alan literatür, hak temelli sağlık politikaları açısından zengin bir bakış açısı sunmaktadır (Bywaters vd., 2009). Son dönem çalışmalar arasında ise ırk temelli sağlıkta eşitlik yaklaşımı öne çıkmaktadır. ırk temelli eşitsizliklerin toplum temelli sağlık için barındırdığı tehditlere dikkat çeken Bussey ve Dobrof (2024), renk körü bir mücadele stratejisiyle sağlıkta eşitlik için dönüştürücü bir işlev ortaya konulabileceğini ifade etmektedirler.

Sağlık hizmetleri sosyal, ekonomik, idari, ticari ve hukuki bileşenler barındıran; yaşam hakkı üzerinde doğrudan etki eden uygulamalarıyla çoklu krizlerin ve bu krizler arasında pandemi gibi sarsıcı süreçlerin aşılmasında oldukça belirleyici bir politikadır. Herkesin sağlık hizmet bedelini karşılamada aynı sosyal güvenlik haklarına ve ödeme olanaklarına tabi olmadığı bir düzlemde sağlıkta ekonomik eşitliği sağlamanın yanı sıra araçların kamusallığını korumak da güçleşmektedir (Leys, 2010). Sağlık endüstrisinde sermaye birikiminin önünü açan özelleştirme uygulamaları ile sağlık hizmetlerinin hızla metalaştırılması, daha yoksul ve daha sağlıksız toplumları berberinde getirmiştir. Bu neoliberal iklimde şiddetlenen sağlıktaki eşitsizlikler karşısında herkes için sağlık hakkını savunmak, engelli bireyler ve kronik

hastalıklara sahip olanlar başta olmak üzere kapsamlı bir halk sağığı hareketini hayata geçirmeyi gerekli kılmaktadır. Halk sağığı için tahsis edilen kaynakların etkin kullanılması, kapsayıcı bir geri ödeme ve denetim sistemi kurularak yersiz ödemelerin önüne geçilmesi ve hizmetlere erişimi güçlendirici tedbirlerle genel sağık sigortasının daha kapsayıcı kılınmasına ihtiyaç duyulmaktadır. Türkiye’de 18 yaşına kadar her çocuğun genel sağık sigorta kapsamına alınması geç kalınmış olsa da güçlü bir adımdır ve sağık hizmetlerine erişimde hak temelli ve insan odaklı yaklaşımla iyi olma halini güçlendirici bu vizyonun çoklu krizler çağında daha ileri taşınması gerekmektedir (5510 Sayılı Kanun, Md. 60/1).

3.3. İstihdam

İş yaşamında insan haklarının başlangıç noktalarından biri olan istihdamın herkes için kullanılabilir, ulaşılabilir, kabul edilebilir ve insana yakışır olması uluslararası hukukun bir gereğidir. (ICESCR, 2005). Buna karşın krizlerle derinleşen işsizlik, güvencesizlik ve belirsizlik kısılacında istihdam hakkının adil ücretlendirme ve vergilendirmeyi esas alan, cinsiyet eşitliğine dayalı, sendikal özgürlükleri destekleyici ve erişilebilir bir iş yaşamında kullanılması giderek güçleşmektedir. İstihdamın gerçekleştiğı ancak; işin özgürce seçilmediğı, çalışma şartları üzerinde fiilen söz sahibi olunamadığı, sendikal hakların baskılandığı, işçi sağığı ve iş güveninin tesis edilemediğı çoklu kriz koşullarında emek metalaşma sürecinin bir bileşenidir. Talep ettiğı ürüne ya da hizmete derhal, en yüksek standartlarda sahip olma güdüsüyle hareket eden tüketicilerin arzularını karşılama işi ise çalışanlar için köleliğin gittikçe daha gönüllü hale geldiğı bir düzleme dönüşmektedir (Zygmunt&Lyon, 2016:139-140). Vanegiem (2020:53) bu düzlemi “bilgi-hizmet toplumu” olarak adlandırmakta ve çalışanları mekanik hareketler ve sayısal denetimlerle bitkin düşürüp duyarsızlaştıran, kendisinde insani bir kıvılcımdan, olası bir yaratıcılıktan eser kalmayan tekdüze varlıklara indirgediğini ifade etmektedir.

Bauman (2023) akışkan moderniteyle birlikte bir “tüketiciler topluluğı” haline gelen toplumun hem metalaşmayı teşvik eden hem de üyelerini teşvik ettiğı metalara dönüştüren bir pazar yerinde durduğuna işaret etmektedir. Sosyal güvencesizlik, kırılğan işler, kayıt dışı istihdam, düşük ücretler, çocuk işçiliğı, iş kazaları ve mobbing gibi pek çok sorun pazar yerinden yansıyan ve onurlu çalışma hakkının ihlal eden ana sorunlardır. Eğitim hakkına benzer biçimde insani kalkınma ve eşitliğı mümkün kıldığı ölçüde kişiyi özgürleştirici ve özsaygıyı güçlendirici işlev gören istihdam, siyasal hakların kullanımı için de hayati öneme sahiptir (Beetham, 2014).

Buna karşın dayanıklılığı arttırmaya dönük bir adım Uluslararası Çalışma Örgütü (ILO) tarafından 190 Sayılı Şiddet ve Taciz Sözleşmesi (2019) ile atılmıştır. Tüm çalışanlar için güvenli, sağıklı ve insana yakışır işlerde çalışma koşullarının yaygınlaştırılması adına bir fırsat oluşturan bu Sözleşmeyi Türkiye henüz onaylamamıştır. Oysa güvenli ve sağıklı bir çalışma

ortamı emeğin iyi olma halinin vazgeçilmez unsuru olduğu gibi bu hali kreş hizmetleri, emeklilik planları, sağlık hizmeti, dinlenme vb. konularda destek programları ve çeşitli çözüm ortaklıkları geliştirerek desteklemek gerekmektedir (Zastrow, 2013:533-538).

İş yaşamında dayanıklılığı modern köleliğe karşı yükselmekte olan reddedişin belirleyeceği, insan varlığını, özgürlüğünü ve haklarını savunmayan işlerin tarihe karışıp yok olacağı öngörülerini dile getirilmekte ise de bu öngörülerin haklı çıkması işlerin ancak çalışanların yaratıcılıklarını, yeteneklerini ve vizyonlarını ortaya çıkaracak biçimde yeniden tanımlanması ile mümkündür (Standing, 2020:166). Gelecekte bağımsız düşünemeyeceğimiz bugünün iş yaşamında istihdam hakkının insana yakışır şekilde kullanılması için kişinin çalışma yaşamı üzerinde söz sahibi olduğu koşulların yaratılması, işsizlik-yoksulluk tehdidinden kurtarılması ve riskler karşısında korunması için kapsayıcı istihdam ve sosyal güvenlik uygulamalarının geliştirilmesi gerekmektedir. Öyle ki Türkiye’de çalışabilir 66 milyondan sadece 22,4 milyon kişi kayıtlı ve tam zamanlı istihdamdadır; yüzde 28 olan geniş tanımlı işsizlik genç kadınlarda yüzde 46,7 seviyelerine yükselmiş durumdadır (DİSKAR, 2025). Özellikle ne eğitimde ne de istihdamda olan gençlerin insana yakışır işlerde çalışamamasında düşük ücret, uzun mesai, mali istikrarsızlık ve liyakatsizlik öne çıkan nedenleri arasındadır (Tolgay & Çakır, 2022).

Verilerin işaret ettiği üzere mevcut tablo istihdam ve sosyal güvenlik uygulamalarından ne denli uzaklaşıldığını gözler önüne sermektedir. Dijitalleşmenin iş yaşamında gelir-servet eşitsizliğini derinleştirici etkisi de dikkate alındığında, platform ekonomileriyle artmakta olan işsizlik ve genişlemekte olan güvencesizlik karşısında dijital yakalılar başta olmak üzere dayanıklılığı yeniden ve yeni istihdam biçimlerini de dikkate alarak tanımlamakta yarar bulunmaktadır.

3.4. Konut

Konut, insani kalkınma ve eşitliğe dayalı bir gelecek açısından hem kent hakkının temelini oluşturan hem de mekân üzerinden eşitsizliklere dair gerçekliği temsil eden bir yerde durmaktadır. Eşitsizliğin boyutları ile konut olanakları arasındaki ilişki, özellikle kentlerde gelir dağılımının nasıl şekillendiğine dair somut göstergeler barındırmaktadır (Link, 2023). Eğitim ve istihdama erişimin yanı sıra kamusal hizmetlere, ekonomik ve kültürel faaliyetlere, sağlık kuruluşlarına, sosyal tesislere ve spor alanlarına erişimde konutun varlığı, nerede olduğu ve evrensel tasarım standartlarına sahip olup olmadığı gibi göstergeler, insan hakları ve mekân arasındaki ilişkiyi okumanın başlıkları arasında yer almaktadır. Örneğin kentsel dönüşüm gibi zorunlu tahliye durumlarında istihdam olanaklarından uzaklaşanlar iş bulmakta ve geçimini sağlamakta ciddi güçlüklerle karşılaştığı gibi, ikamet belgesi olmayan ve evsiz bireyler adres beyanının zorunlu tutulduğu durumlarda kamu hizmetlerinden yararlanamamaktadır (OHCHR, 2023). Yoksul evlerde yaşayanların eğitimden, sağlığa şehrin ötekisi olarak karşılaştıkları her

sorun, yoksullukla sürüp giden hayatların içinde saklı maddi-manevi yoksunlukları da anlatır niteliktedir (Kemal vd., 2023).

Konutun dört duvar ve bir çatıdan daha fazlasıdır. Buna karşın dünya genelinde gecekondularda yaşayan kentsel nüfusun 2020 yılında 1,1 milyara ulaştığı; yaşanan barınma krizi nedeniyle 2050 yılına gelindiğinde 2 milyar kişinin daha bu bölgelere taşınmak zorunda kalacağı tahmin edilmektedir (UN, 2023:34). Kuşkusuz Lefebvre (2012) kentsel mekânın kontrolünü sermaye ve devletten alıp, kentte yaşayanlar için kenti bir sanat eseri olarak planlamak için kullandığı “œuvre” (müşterek mülkiyet) hakkından bahsederken böyle bir tahminde bulunmamıştı. Ancak geline nokta pandemi ve iklim değişiklikleri başta olmak üzere pek çok hayati risk karşısında dayanıklılığın mekânsal aracı olan konut hakkını da tehdit etmektedir.

Türkiye’de olduğu gibi dünyada da ‘mülksüzleştirme’ kavramı etrafında süren tartışma, kentsel dönüşüm planlarıyla hükümetlerin konutu metalaştırdığı ve piyasalaştırdığı, artan evsizlik ve barınma sorunlarıyla yüzleşmektense bundan kaçındığına işaret etmektedir (Hearne, 2021: xi-xiv). Konut yatırımlarının uluslararası ekonomi politik düzenin mantığıyla uyumlu, yüksek faizli ipotek kredileriyle “konut kapitalizminin çeşitlerine” sahne olduğu da belirtilmektedir (Schwartz & Seabrooke, 2009: 27). Piyasalarda işlem gören finansal araçlar için bir teminat ve servet biriktirme aracına indirgenen bu yatırımlara sermaye akışının devamlılığını sağlamak, hukuki düzenlemelere de konu olmaktadır. Türkiye’de ‘rezerv alan yasası’ adıyla gündeme gelen, 6306 sayılı Afet Riski Altındaki Alanların Dönüştürülmesi Hakkındaki Kanunda (RG: 31/5/2012-28309) 7/11/2023 tarihinde yapılan değişikliklerle yürürlüğe giren yeni hükümler, kentsel dönüşüm maliyetini karşılayamayacak malikler açısından borçlanarak farklı bölgelere taşınma zorunluluğu doğurmaktadır. Mevcut konut-rant politikalarıyla betonlaşmada geline aşamayı daha ileriye taşımadaki bu kararlılık, konutu piyasalaştırılma iradesinden bağımsız değildir. Harvey’in (2004) “mülksüzleştirme yoluyla birikim” adını verdiği ve temel amacını genişletilmiş yeniden üretimle sürdürülemeyen kapitalizmin krizine bir çare bulmak olarak açıkladığı bu politika; özelleştirme, metalaştırma ve finansallaştırma yoluyla kamusal alanın neoliberal ekonomik düzen içinde seyreltilmesi işlemidir ve devlet-sermaye ortak yapımıdır.

Oysa konut, bir sosyal güvenlik aracıdır (DPT, 1979:474). Yaklaşık yarım asır önce ülkemizde ortaya konan bu sosyal dayanıklılık vizyonunu bugüne ve geleceğe taşımak için artan kira ve ev fiyatları, sınırlı yurt kapasiteleri nedeniyle barınma hakkı doğrudan tehdit altında olanlardan başlayarak sosyal güvenlik sistemi içinde tanımlamak gerekmektedir. Konut hakkının kamu hizmetlerine, eğitime, sağlık kuruluşlarına, ulaşım alt yapısına, kültürel ve sportif faaliyetlere tam erişim gözetken koşullarda kullanımıyla kentin, kişinin yaşamını özgürleştirici mekân olarak işlev görmesine alan açılabilir. Ekonomik kriz koşullarında insanların kamusal hizmetlere ücretsiz, erişilebilir, kapsayıcı, güvenli, güçlendirici, sağlıklı ve hak temelli standartlarla erişim sağlayabilmesi, kent ölçeğinde dayanıklı ilişkilerin kurulup sürdürülmesini olanaklı kılabılır. Yine sosyal dayanıklılığın geleceği açısından nüfusun yaşlanma eğilimi de gözetilerek kent

ölçeğinde evde sağlık ve bakım hizmetleri sunumunun planlanması, çevre dostu akıllı konut politikaları geliştirilmesi ve bu politikaların sosyal güvenlik sistemi içinde kamusal bir hak olarak yapılandırılması ile ‘yaş almak’ bireysel dayanıklılığı aşındıran bir değişken olmaktan kurtarılabilir. Son olarak özellikle yoksul evlerde yaşayan kesimlerin sadece yetersiz fiziksel koşullarla değil sosyal dışlanma, ayrımcılık, yabancılaşma vb. olgularla baş etmeye çalıştıkları gerçeğinden de hareket eden konut adaleti politikaları ile ranta değil insana odaklanan yaşam alanları yaratılabilir.

3.5. Vergi

Parasız ekonominin arkaik uygarlıklarda bırakılıp; tarımsal üretimin arttığı, artı ürünün elde edildiği, farklı bir ürünle takas edildiği ve ticaretin hızla geliştiği merkantilizm döneminden bugünün finans piyasalarına geçiş sürecinde para, artan kentsel nüfus ve genişleyen yaşam alanlarıyla birlikte belirleyici bir referans araca dönüşmüştür (Nar, 2019). Paranın akış yönü, devlet örgütlenmesi açısından iki temel kabul edebileceğimiz vergiler ve kamu hizmetleri arasındaki ilişkiyi okumanın da göstergeleri arasındadır. Bu nedenledir ki çoklu krizler karşısında dayanıklı toplumlar için adil vergi politikalarının izlenmesi gereği, ekonomik eşitsizliklerle mücadelenin kritik başlığı olarak ele alınmakta ve tartışılmaktadır (Fusaro, 2022). Dworkin’in (2007) “eşit ilgi ve saygı görme hakkı” ile ifade ettiği gibi bireylerin kaynaklara ve fırsatlara erişim olanaklarının dağılımı eşitliğin fiilen yaşama geçirilmesidir. Vergilendirme politikaları bu noktada bir kaynak işlevi görür: ya servete dayalı eşitsizlikler korunur ve vergiler gelir dağılımındaki adaletsizliği pekiştirir ya da (aynı insanlık onurunu paylaşan, haklar bakımından eşit doğan) insanları görünür-görünmez ekonomik bariyerleri aşmasını sağlayacak olanaklarla özgürleştirir. Vergilerin sosyoekonomik eşitsizlikleri tersine çevirici ve sosyal adalet sağlayıcı işlev görmesinde; biçimsel eşitlik elbette gerçek eşitsizliği gölgeleyemez (Przeworski, 2014:144).

Çoklu krizlerin toplumun yoksul kesimleri üzerindeki çarpan etkisini katlayan esasen gerçek eşitsizliklerdir ve gerçek eşitsizliklerle ancak gerçekçi şekilde mücadele edilebilir. Bu kadim mücadele, insan hak ve özgürlüklerini sınırlayıcı, kapsamını daraltıcı ve ayrımcı uygulamaları hak temelli yaklaşımla dönüştürme iddiası taşıdığı için sınıfsal eşitsizlikleri yapı sökücü bakışla kavramak durumundadır. Vergi sistemini tüm karmaşık yapısına rağmen çoklu krizler karşısında kimlerin daha çok bedel ödediği noktasında tartışmak, toplumun dayanıklılığını doğrudan etkileyen bu politika alanında kamu bütçesinin nasıl yönetilmesi gerektiğinin de belirlenmesini gerektirir.

Davos'taki Dünya Ekonomik Forumuna (2024) katılan milyarlarların vergiler için ‘Daha fazlasını ödemekten gurur duyarız’ başlıklı mektubu dünya kamuoyuna ilan etmesi ekonomik eşitsizlik tragedyasını farklı bir evreye taşımıştır. “Eşitsizliğin dramatik artışına çözüm

bulunmaz ve daha adil vergi sistemlerine geçilmezse sonuçların toplumlar için felaket olmaya devam edeceği” uyarısında bulunma ihtiyacı hissedilmiştir (WEF, 2024). Bu felaketler henüz yaşanmıyormuş ve hatta daha çok vergi ödemenin önünde yasal engel varmış gibi kabul etsek dahi bu cömert çağrı gelir dağılımındaki uçurumu örtmeye yetmemektedir. Oxfam’ın (2023) “Zenginlerin yaşam mücadelesi” adını verdiği rapora göre, küresel olarak kazanılan her 100 doların 63 doları nüfusun yüzde 1’ine gitmekte iken kalan 37 dolar nüfusun yüzde 99 arasında paylaşılmaktadır. Aynı rapora göre Türkiye’de 13 milyarderin toplam serveti 44 milyon kişinin toplam servetinden daha yüksektir. Adil vergilendirme politikasının ekonomik dayanıklılık açısından işlevine dair uzun cümleler kurmayı anlamsız kılan bu uçurum karşısında; en zengin yüzde 1’in sahip olduğu servetin en yoksul kesimlerin sahip olduğu servetin yaklaşık 1,5 katı olduğunu belirtmek eşitsizlikleri anlatmak için tek başına yeterlidir.

Boratav vd. (2023) gelinen bu aşamayı Türkiye açısından derinleşen yapısal kriz dinamikleri barındıran, ücret artışlarının kâr marjlarının gerisinde kalmaya devam ettiği ve mutlak yoksullaşmayı yaygınlaştıran bir büyüme olarak ortaya koymaktadır. Kısaca kalkınma ‘insani’ olmaktan fazlasıyla uzaktır. Piketty’nin (2018) neoliberalizm öncesi vergi oranlarına geri dönülerek gelir eşitsizliğindeki eğilimi tersine çevirmek için sermayeden artan oranlı vergi tahsil edilmesi önerisi güncelliğini korumakla birlikte, son yıllarda sermayenin hızlı dolaşımına paralel şekilde çok uluslu şirketlerin ve gerçek kişilerin birikimlerini kolayca vergi cennetlerine kaydırabilmesi, mevcut vergi borçlarının ifasında dahi telafisi güç kayıplar yaratmaktadır. ‘Vergi Adalet Durumu’ adıyla yayınlanan bir rapora göre gelecek on yılda her yıl ortalama 472 milyar dolar küresel vergi kaybı ya da kaçığı olacağı tahmin edilmektedir (Tax Justice Network, 2023). Paranın akışına yoksulluğa ve eşitsizliklerle karşı verilen mücadelenin değil; vergilendirilemeyen kazançlara dayalı rant ekonomisi ile yarattığı talan kültürünün yön tayin etmesi, insani kalkınma ve eşitliğin geleceği açısından çoklu tehditler barındırmaktadır.

3.6. Sosyal Güvenlik

Standing (2017) sosyal haklara ancak ‘belli belirsiz’ sahip olabilen, oluşum halindeki bir sınıf olarak tanımladığı “prekarya” kavramında güvencesizliği sosyal bir durumdan çok; bir oluş çizgisi olarak ele alır. Çünkü sosyal güvenliğin temelinde en zaruri ihtiyaçları dahi karşılanmayan ve herhangi bir gelecek ümidi olmayan kişilerin ‘mülkiyete’ ilişkin kurallara uyma yükümlülüklerinin olup olmadığına dair tarihi bir tartışma yatar. Beetham (2014) bu tartışmayı daha ileri taşıyarak işsizlik ve yoksulluğun demokrasi kavramının ahlaki temellerini zayıflatmakta olduğunu savunur. Özellikle işsizlik bir yandan üretim kaybına yol açarken diğer yandan suç oranlarının artışını körüklemekte ve sosyal yardıma muhtaç yığınlar yaratarak siyasi iktidarları perçinlemektedir (Piketty, 2018; Standing, 2017). İşsizlik ve yoksulluk sorununun muhatabı artık sadece işsizler ve yoksullar değil tüm toplumdur. Dolayısı ile sosyal güvenlik artı değer paylaşımında hem emeğin temel bir kazanımı hem de ulusal güvenliğin bir aracıdır.

Prekarya kavramının sahip olduğu motivasyon ile sosyal güvenliğin vizyonu ‘iyi bir toplum yaratma’ idealinde buluşur (Standing, 2017:9). İyi bir toplum yaratma adalet, yurttaşlık ve refah ilkelerinden hareketle zenginliğin adil paylaşımını gerektirir. Sosyal güvenlik bu paylaşımda sigortaladığı risklerle kapsadığı nüfusa esasen hastalıkta ve yaşlılıkta yaşamını idame ettirebilmesi için nesiller arası gelir transferi sağlar. Genel sağlık sigortasının hangi ilaç ve tedavi ödemelerini kapsadığı, asgari ücretin ve emekli aylıklarının yoksulluk ya da açlık sınırının altında olup olmadığı, aktif sigortalı başına kaç pasif sigortalının düştüğü ve sigorta primlerinin tahsilatlarına kadar uzanan pek çok başlık bu gelir transferinin adalet, yurttaşlık ve refah ilkeleri temelinde gerçekleşip gerçekleşmediğinin göstergeleri niteliğindedir. Daha kesişimsel bir açıdan ele alınacak olursa sosyal güvenlik; eğitim, sağlık, konut ve istihdam haklarına erişimde birey-devlet ilişkisinin merkezinde yer alan bir kamu hakkıdır. İşsizlik, kayıt dışılık ve iş yaşamında ayrımcılık gibi yapısal sorunların da çarpan etkisiyle bu hakkın etkin kullanılamaması, sosyal sigorta kapsamı daralırken sosyal yardımların genişlemesini beraberinde getirir. Primli ödeme rejiminin yerini primsiz ödeme rejimi alması sadece sosyal devletin sosyal yardım devletine dönüşümünü değil; birey-devlet arasındaki ilişkinin adalet, yurttaşlık ve refah temelinden uzaklaşmasını da tetikleyen dinamikler barındırmaktadır.

Türkiye’de sosyal güvenlik esasen mülkiyet hakkının konusudur ve bu nedenle kişilerin yaşlılık aylığı, ölüm aylığı, yetim aylığı, emekli ikramiyesi ve işsizlik sigortası gibi sistemdeki hukuki statülerine bağlı kazanımları olan aylık, gelir ve ödenekler de birer mülkiyet hakkıdır. “Adalet mülkün temelidir” sözü ile özetlendiği gibi sosyal güvenlik sisteminde hak ve sorumlulukların iyi yönetim ilkeleri çerçevesinde ifası sosyal adaletin de teminatıdır. Verilerin mevcut durumu özetleme işlevine başvuracak olursak, Mart 2025 itibariyle açlık sınırının 23.615 TL olduğu Türkiye’de asgari ücret 22.104 TL, en düşük emekli aylığı ise 14.469 TL’dir. Rakamların daha fazla değerlendirmede bulunmayı anlamsız kıldığı bu tabloda sosyal güvenlik, riskler karşısında bireysel ve toplumsal dayanıklılığı güçlendirmekten uzaklaşan aktüeryal bir darboğaz içindedir.

...

Kuşkusuz insani kalkınma ve eşitliğin temelleri sıralanan bu başlıklardan daha fazlasıdır. Ancak makale sınırları içerisinde bu temel politikaları çoklu krizler karşısında etkili kılan dayanıklılık bileşenlerine değinerek devam etmekte yarar görülmektedir.

4. Dayanıklılığın Bileşenleri: Adalet, Yurttaşlık ve Refah

İnsan haklarının hukuki düzenlemelere konu olması ve geniş bir literatür barındırması, her an ve tüm toplumlar için bir gerçeklik ifade ettiği anlamına gelmemektedir (Moyn, 2017). İfade özgürlüğü iletişim araçlarına sahip olmakla, adil yargılanma bağımsız mahkemelerle, yaşama hakkı barınma, temizlenme, temiz su ve sağlık hizmetlerine erişimle ve nihayet insan hakları demokratik kurumların varlığı ile mümkündür (Beetham, 2014). Yoklukları ise eşitsizliklerin

ve sosyal adaletsizliğin hâkim olduğu bir düzeni inşa etmektedir ki bu düzenin adalet, yurttaşlık, refah kavramlarından uzaklığı çoklu krizlere zemin oluşturan çelişkilerin de kökten filizlendiği noktadır. Dickinson’ın bir cümleyle özetlediği gibi; “Adalet bir güçtür; eğer var edemezse, en azından yok edecektir” (Akt. Laski, 2020: 14).

Adalet olgusuna temel bir hak olan gıda özelinde baktığımızda yetersiz beslenme nedeniyle kronik açlık yaşayan dünya nüfusunun yüzde 783 milyon kişiye yükseldiği; bu artışla 93 milyon insanın daha açlıkla karşı karşıya kaldığı; gıda adaletsizliğinin bir vücut bulma hali olarak bodurluktan beş yaş altı 148 milyon çocuğun kalıcı şekilde etkilendiği ve 2030’a gelindiğinde 600 milyondan fazla insanın açlık yaşayacağı görülmektedir (FAO, 2023; UN, 2023:14-15). Standing (2017:13) durumu şöyle özetlemektedir:

“...toplumsal sözleşme insanların statüsü tarafından istila edildi ve sosyal adalet piyasadaki fiyatlara tabi oldu. Bunun yanında, herkesin eşit olarak sahip olması gereken evrensel insan hakları ile insanların mevcut sosyal statüsü ile çevrelenmiş ve yurttaşlığa içkin hale gelmiş olan haklar arasında gerilim yaşanıyor. Modern çağdaki hak olgusu yurttaşlık ile beraber çözülmeye uğruyor. Çözülen yurttaşlık ise, sosyal bir oluşuma (genellikle egemen bir ulusa) ait olma ve bu aidiyetin bir işlevi olarak tanınan haklar üzerinden tanımlanıyor”.

Dünya genelinde zengin ülkeler daha fazla tasarruf edip daha çok yatırım yaparak daha yüksek getiri elde ederken oluşan sermaye birikimlerini hükümet politikalarıyla pekiştirdikleri ve 2070 yılına gelindiğinde tüm dünyadaki servetin yarıya yakınına oluşturacak bu birikimin, sadece yüzde 0,1 tarafından yönetileceği bilinmektedir (WID, 2022). Servetin bu denli kutuplaştığı bir dünyada sosyal devletin piyasa ekonomisinin başarısızlıklarını dengeleyerek ve eksikliklerini gidererek refah sağlama işlevi kaçınılmaz olarak aşınmaktadır. Devletlerin güçlü karşısında güçsüzü korumak için üstlendiği rol genellikle yasal düzenlemeler; kısmen ise teşvik bazlı istihdam politikaları, sınırlı kamu yatırım harcamaları ve sosyal yardım gibi gelir transferleri yapmak ile sınırlıdır. Nimet ve külfet dağılımında sosyal adaletin sağlanmadığı koşullarda yurttaşın hanesine refah değil yoksulluk ve eşitsizlik düşmektedir. Üretilen artı değerden alınamayan pay, hanelerin katlandığı külfeti giderek ağırlaştırmaktadır. Hakça paylaşımın var olmadığı bir toplumda adalet, yurttaşlık ve refah ilişkisini insani kalkınma ve eşitlik temelinde kurarak geleceğe taşıma olanakları da daralmaktadır. Nitekim tarihte de daralmıştır:

Geçmişteki görkemli imparatorlukların sonunu getiren bu eşitsizlik denen zehirdir. Zira eşitsizlik, kitlelerin ortak bir hayata duydukları sadakati yıkar ve böylece daha adil bir toplum anlayışına giden yolun yalnızca yıkımla açılacağına inandırır. Uzun vadede, eşit paylaşılmamış amaçların üzerinde hâkimiyet kurmak, bir toplumda her zaman kıskançlığı, nefreti ve bölünmüşlüğü doğurur. Hiçbir yapı, damarlarında dolaşan bu kötülüklerden sağ kurtulamaz (Laski, 2020: 87).

Türkiye özelinde ise eşitsizlikler geleneksel olarak seçim arifesinde kamuoyunda tartışılan ve daha çok oy verme davranışı üzerindeki etkileri üzerine analiz edilen sığ bir gündeme sıkışmış durumdadır. Bugün sadece siyasal hakların değil eğitimden sağlığa, konuttan istihdama ve vergi politikalarından sosyal güvenlik uygulamalarına dek uzanan alanlarda derinleşen eşitsizliklerin

etkileri görülmektedir. Genel olarak, gıda adaletsizliğini sosyo-mekânsal eşitsizliklerin izlediği ve günün sonunda farklı politik görüşleri olsa da aynı yoksulluğu paylaşan insanların yaşadığı Türkiye’de çoklu krizler karşısında insani kalkınma ve eşitliğe uzanan bir değişim için sosyal kırılganlığı dayanıklılığa dönüştürecek tersine bir siyasi praksise gereksinim duyulmaktadır. Sosyal yardımın seçmen davranışı üzerindeki etkisini değil, seçmen davranışının sosyal yardım üzerindeki etkisini yapılandırmanın zamanıdır. Zira siyasi praksis bir oluş değil; varış çizgisidir.

Sonuç

Krizde olmanın karşısına iyi olma halini koyarak direnci ve dayanıklılığı bu halin topluma özgülmesi üzerinden okumak, yaşadığımız zamanın ruhunu bütüncül bir çerçevede kavramanın yollarından biri olabilir. İnsani kalkınmanın ve eşitliğin temellerine yatırım yapmak çoklu krizler karşısında çoklu fırsatları yakalamanın; hak ve özgürlükleri sadece konuşulan değil yaşanan birer gerçekliğe dönüştürmenin başlangıç noktası olabilir. Bu noktayı daha ileri taşımak için dayanıklılığın bileşenleri olan adalet, yurttaşlık ve refah, kırılgan gruplardan başlayarak her insanın üzerinde ilerleyebileceği kalıcı zemin olarak yapılandırılmalı ve dayanıklılık bir bütün olarak toplumun iyilik halinden ve toplumdaki en zayıf halkanın sahip olduğu güçten ayrıştırılmadan inşa edilmelidir. Bu inşa, insani kalkınma ve eşitlik temellerine dayanmalı; eğitim, sağlık, istihdam, konut, vergi ve sosyal güvenlik gibi kamusal hizmetler ve adil kaynak dağılımı aracılığı ile gerçekleşmelidir. Çalışma bu çerçevede çoklu krizler çağından insan onurunu koruyarak çıkmanın yollarını özgün bir yaklaşımla ortaya koymayı amaçlamıştır.

Geleceğin çoklu krizleri toplumun iyilik hali adına atılmayan adımların, alınmayan mesafelerin ve öngörülme risklerin izlerini kuşkusuz barındıracaktır. Çoklu krizler karşısında bireysel ve toplumsal dayanıklılığın geleceği de bugüne dair bütüncül özeleştiriyi zorunlu kılmaktadır. Victor Hugo’nun “Siz yardım edilmiş yoksullar, biz ise ortadan kaldırılmış yoksulluk istiyoruz” sözüyle özetlediği gibi sınıfsal çelişkilere karşı eşitliği, sosyal adaletsizliğe karşı kalkınmayı savunarak insani hak ve özgürlüklerin öznesi kılan anlayış değişikliğine ihtiyaç duyulmaktadır. İnsanlık adına ve çoklu krizler karşısında iyi dilek ve temennileri aşır kolektif inisiyatif almak, artı değeri dirençlilik olan bir ‘dayanma’ iradesi kabul edilebilir ve bu irade insani kalkınmayla eşitliğin kapısını daha geniş aralayabilir ve elbette Montaigné’in dediği gibi; “bir kapının kapalı olup olmadığını anlamak için önce o kapıyı itmek gerekir.”

Bugün de içinden geçmekte olduğumuz insani kriz iktidarların bekâsı ile toplumun dayanıklılığı arasında ilişkinin barındırdığı tarihli çelişkilerle yüklüdür. Demokrasi sadece kapitalist sistemin sınıfsal ilişkilerinin gereklerini yerine getirdiği sürece kendisini koruyan bir yönetim şeklidir (Laski, 2020:117). Dolayısıyla çoklu krizler karşısında insani kalkınma ve eşitlik ilkelerini esas alan bir dayanıklılık rejimini, kolektif direnci besleyen güç kaynakları ve bu kaynakların adil dağılımı üzerinden yeniden tanımlama ve yapılandırma zamanıdır.

Kaynakça

- Aldrich, D., Katz, C. & Levanon, T. (2024). *The interplay between individual and community resilience*. Crisis Lab. Retrieved from <https://www.crisislab.io/blog/the-interplay-between-individual-and-community-resilience>.
- Ang, Y. Y. (2024). Doing development in the polycrisis. Project Syndicate. Retrieved from <https://www.project-syndicate.org/commentary/new-economic-development-paradigm-needed-for-climate-change-inequality-pandemics-by-yuen-yuen-ang-2024-11>.
- Apple, M. W. (2017). *Eğitim toplumu değiştirebilir mi?* (Ş. Şakir Çingir, Çev.) Ankara: Anı Yayıncılık.
- Atatanır, H. (2024). Sosyal yardım toplumu. *Heybe Sosyal Hizmet ve Sosyal Politika Dergisi*, 2024/9, Ankara: Nika Yayınevi.
- Aydın, İ. (2023). Geçmişten geleceğe okul denilen yer: Okulu anlamak ve okulun etkili yöntemi. *21. Geleneksel Antalya Sempozyumu*. Türkiye Özel Okullar Derneği, Antalya.
- Bauman, Z. (2023). *Tüketici hayatı*. (K. Oğuz, Çev.) İstanbul: Tellekt Yayınları.
- Bauman, Z. & Lyod, D. (2016). *Akışkan gözetim*. (E. Yılmaz, Çev.) İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Beck, E., Zelnick, J. R. & Goodkind, J. (2022). Feminism, social work, militarization, and war. *Feminist Inquiry in Social Work*, 37(3).
- Beetham, D. (2014). *Demokrasi ve insan hakları*. (B. Canatan Çev.) Ankara: Liberte Yayın.
- Brecher, J. (2024). Inequality and the polycrisis. Labor Network for Sustainability. Retrieved from <https://www.labor4sustainability.org/strike/inequality-and-the-polycrisis/>.
- Bregman, R. (2018). *Gerçekçiler için ütopya: Kusursuz dünyayı nasıl inşa edebiliriz?* (D. Akın Çev.) İstanbul: Domingo Yayınevi.
- Bywaters, P., Mcleod, E. & Napier, L. (2009). *Social work and global health inequalities*. Bristol: Policy Press.
- Castro, F. (2020). *Bazı insanlar varlıklı olsun diye neden diğerleri yoksul olmak zorunda: Tarihi bir siyaset felsefesi*. İstanbul: Destek Yayınları.
- Chul-Han, B. (2019). *Yorgunluk toplumu*. (S. Karlitekin, Çev.) İstanbul: Açılım Kitap.
- Clements, B., Mooij, R., Gupta, S. & Keen, M. (2015). *Inequality and fiscal policy*. International Monetary Fund Report, Washington, D.C.
- ICESCR. (2005). *General Comment No.18. Committee on Economic, Social and Cultural Rights*. Thirty-fifth session. GE.06 -40313 (E) 080206.

- Crary, J. (2023). *Yeryüzü yakılıp yıkılırken: Dijital çağdan kapitalizm sonrası dünyaya*. (T. Birkan, Çev.) İstanbul: Metis Yayınları.
- Davis, M. (2001). *Late victorian holocausts: El nino famines and the making of the third world*. London: New Left Books.
- Deleuze, G. (2000). *Nietzsche ve felsefe*. (F. Taylan, Çev.) İstanbul: Norgunk Yayınları.
- Deleuze, G. (2007). *Leibniz üzerine beş ders*. (U. Baker, Çev.) İstanbul: Kabalcı Yayınevi.
- DİSKAR (2025). *İşsizliğin ve istihdamın görünümü raporu: 2024 4. Çeyrek*. Ankara.
- DPT. (1979). *Dördüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı (1979-1983)*. Devlet Planlama Teşkilatı Yayını No: 1664. Ankara.
- Dworkin, R. (2007). *Hakları ciddiye almak*. (A. U. Türkbağ, Çev.) Ankara: Dost Kitabevi.
- Eagleton, T. (2023). *Marx neden haklıydı?* (O. Köymen, Çev.) İstanbul: Yordam Kitap.
- Eckert, A. (2023). *Köleliğin tarihi – Antik Çağ'dan 21. yüzyıla*. (Z. Yılmaz, Çev.) İstanbul: Runik Kitap.
- Elsen:(2010). *Social work and community-based social economies: reflections on the task of socio-political development*. RIUESS 2010- Xèmes Rencontres Internationales du Réseau Inter-Universitaire de l'Economie Sociale et Solidaire.
- ENAG. (2024). Tüketici fiyat endeksi, 2023. Enflasyon Araştırma Grubu. Erişim adresi: <https://enagrup.org/>.
- FAO. (2023). *Hunger and food insecurity*. Food and Agriculture Organization. Retrieved from: <https://www.fao.org/hunger/en/>.
- Fusaro, V. (2022). *Taxes and social justice: An agenda for social workers*. Grand Challenges for Social Work. Retrieved from <https://www.youtube.com/watch?v=4LcZrbJCI00&t=201s>.
- Gobineau, J. A. (2021). *İnsan ırklarının eşitsizliği*. (S. Acar, Çev.) İstanbul: Selenge Yayınları.
- Haenni, P. (2014). *Piyasa İslâmı: İslam suretinde neoliberalizm*. (L. Ünsaldı, Çev.) Ankara: Heretik Yayıncılık.
- Harvey, D. (2015). *Neoliberalizmin kısa tarihi*. (A. Onacak, Çev.) İstanbul: Sel Yayıncılık.
- Harvey, D. (2004). The 'new' imperialism: Accumulation by dispossession. *Socialist Register*. 63-87.
- Hearne, R. (2021). The Irish housing crisis and how to solve it. In: *Housing Shock*. Bristol University Press.

- Hickel, J. (2023). *Bizi ayıran uçurum: Küresel eşitsizliğe ve çözümlerine dair kısa bir kılavuz*. (D. Keskin, Çev.) İstanbul: Metis Yayınları.
- ILO. (2019). Violence and Harassment Convention. (No. 190). Retrieved from https://www.ilo.org/dyn/normlex/en/f?p=NORMLEXPUB:12100:0::NO::P12100_ILO_CODE:C190.
- Jütte, R. (2011). *Erken modern Avrupa'da yoksulluk ve sapkınlık*. (B. Kurtege Sefer, Çev.) İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınları.
- Kemal, O., Rifat O. ve Anday, M. C. (2023). *Yoksul evler*. İstanbul: Kor Kitap.
- Boratav, K., Köse A. H. ve Yeldan A. E. (2023). Türkiye’de derinleşen yapısal kriz eğilimi ve kâr itilimli enflasyonun dinamikleri. *İktisat ve Toplum*, Aralık 2023, 8-30.
- Laski, H. J. (2020). *Teori ve pratikte devlet*. (D. Topçu, Çev.) Ankara: Fol Yayınları.
- Lawrence M, Homer-Dixon T, Janzwood S, Rockstöm J, Renn O, & Donges JF. (2024). Global polycrisis: the causal mechanisms of crisis entanglement. *Global Sustainability*. 2024:7.
- Lefebvre, H. (2012). *Gündelik hayatın eleştirisi I* (I. Ergüden, Çev.) İstanbul: Sel Yayıncılık.
- Leykin, D., Lahad, M., Cohen, R., Goldberg, A., & Aharonson-Daniel, L. (2016). The dynamics of community resilience between routine and emergency situations. *International Journal of Disaster Risk Reduction* (15):125-131.
- Leys, C. (2010). Sağlık ve kapitalizm. Kapitalizmde sağlık içinde. *Social Register 2010*. (U. Haskan Çev.) İstanbul: Yordam Kitap, 15-43.
- List, E. (2023). Housing and income inequality in Europe: Distributional effects of non-cash income from imputed rents. *Review of Income and Wealth*, 69: 504-532.
- Luraghi, R. (2011). *Sömürgecilik tarihi*. (H. İnal Çev.) İstanbul: E Yayınları.
- Mackensie, K. & Sahay, T. (2024). New world order? Phenomenal World. Retrieved from <https://www.phenomenalworld.org/analysis/new-world-order/>.
- Marginson:(2016). The worldwide trend to high participation higher education: Dynamics of social stratification in inclusive systems. *High Educ*, (72), 413–434.
- May, T. (2017). *Deleuze: Bir birey nasıl yaşayabilir?* (S. Çalcı, Çev.). İstanbul: Kolektif Kitap.
- Moyn:(2017). *Son ütopya: Tarihte insan hakları*. (F. Ev, Çev.) İstanbul: Koç Üniversitesi Yayınları.
- Mudde, C. (2022). *Günümüzde aşırı sağ*. (S. Erdem Türközü, Çev.) Ankara: Nika Yayınevi.
- Nar, M. S. (2019). Arkaik toplumlardan günümüze değiş-tokuş ekonomisi ve örnek ülke uygulamaları. *Journal of Economy Culture and Society*, (60), 207–225.

- OHCHR. (2023). The human right to adequate housing: Special report on the right to adequate housing. Retrieved from <https://www.ohchr.org/en/special-procedures/sr-housing/human-right-adequate-housing>.
- Oxfam. (2022). G20 must tackle the “cost of profit” crisis causing chaos worldwide. Retrieved from <https://www.oxfam.org/en/press-releases/g20-must-tackle-cost-profit-crisis-causing-chaos-worldwide>.
- Oxfam (2023). Survival of the richest: How we must tax the super-rich now to fight inequality. Retrieved from <https://oxfamlibrary.openrepository.com/bitstream/handle/>
- Piketty, T. (2018). *Yirmi birinci yüzyılda kapital*. (H. Koçak, Çev.) İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Polanyi, K. (2021). *Büyük dönüşüm: Çağımızın siyasal ve ekonomik kökenleri*. (A. Buğra, Çev.) 16. Baskı. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Przeworski, A. (2014). *Kapitalizmde devlet ve ekonomi*. (E. Kırmızıaltın & H. A. Öznazık, Çev.) Ankara: Heretik Yayınları.
- Ritzer, G. (2021). *Toplunun McDonalddlaştırılması: Çağdaş toplum yaşamının değişen karakteri üzerine bir inceleme*. (A. E. Pilgir, Çev.) İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Bussey, R. & Dobrof, J. (2024). Social work’s opportunity and obligation to achieve population health equity, *Social Work in Health Care*. (7). 1-14.
- Sanders, B. (2023). *It's ok to be angry about capitalism: Bernie Sanders*. Published by Allen Lane, Random House Group.
- Sen, A. (2006). *Kimlik ve şiddet: Kader yanılması*. (A. Kardam, Çev.) İstanbul: Optimist Yayınları.
- Serhan, Y. (2023). Why ‘polycrisis’ was the buzzword of day 1 in Davos. *Time*. Retrieved from <https://time.com/6247799/polycrisis-in-davos-wef-2023/>.
- Schumpeter, J. A. (2020). *The economics and sociology of capitalism*. (E-Book). United Kingdom: Princeton University Press.
- Schwartz, H.M. & Seabrooke, L. (2009). Varieties of residential capitalism in the international political economy: Old welfare states and the new politics of housing. In: *The Politics of Housing Booms and Busts. International Political Economy Series*. London: Palgrave Macmillan.
- Standing, G. (2017). *Prekarya bildirgesi: Hakların kısılmasından yurttaşlığa*. (S. Demiralp & S. Çınar, Çev.) İstanbul: İletişim Yayınları.
- Standing, G. (2020). *Temel gelir*. (C. Demirdöğdü, Çev.) İstanbul: Tellex Yayınları.

- Stiglitz, J. (2014). *Eşitsizliğin bedeli: Bugünün bölünmüş toplumu geleceğimizi nasıl tehlikeye atıyor?* (O. İşler, Çev.) İstanbul: İletişim Yayınları.
- Tax Justice Network (2023). The State of Tax Justice 2023. Retrieved from <https://taxjustice.net/reports/the-state-of-tax-justice-2023/>.
- Tolgay, C. & Çakır, Ö. (2022). Ne eğitimde ne istihdamda olan gençlerin genç işsizliğine yönelik algıları üzerine bir araştırma. *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 24 (4), 1680-1707.
- UN (2023). The sustainable development goals report 2023. Retrieved from <https://unstats.un.org/sdgs/report/2023/The-Sustainable-Development-Goals-Report-2023.pdf>.
- UNESCO, UNICEF & World Bank. (2021). The state of the global education crisis: A path to recovery. Retrieved from <https://www.worldbank.org/en/topic/education/publication/the-state-of-the-global-education-crisis-a-path-to-recovery>.
- Urponen, K. V. J. (2015). Social work as 'political economy'. *Social work and Society*. In: International Online Journal.
- WEF Forum (2024). Proud to Pay More. Retrieved from <https://proudtopaymore.org>.
- WID. (2022) World Inequality Report, 2022. World Inequality Database. Retrieved from https://wir2022.wid.world/www-site/uploads/2021/12/WorldInequalityReport2022_Full_Report.
- 5510 Sayılı Sosyal Sigortalar ve Genel Sağlık Sigortası Kanunu. RG: 31/5/2006-26200.